

Я. О. Петік

*Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса
Саксаганського, Михайла Старицького*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДУ В СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ ЕРІХА ФРОММА ТА АЛЬФРЕДА ШЮЦА

E-mail: iaroslav.petik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6127-5943

Анотація. Розглянуто погляди на соціальну дійсність соціального психолога Еріха Фромма та соціального феноменолога Альфреда Шюца. Було порівняно два підходи до дослідження в суспільних науках – колективістський та індивідуалістичний. Колективістський підхід розглядає глобальні чинники у формуванні індивіда та його відносин з оточуючим суспільством. Такими чинниками є політичний устрій, глобальні економічні та політичні події, релігії, ідеологія тощо. Індивідуалістичний підхід розглядає окремі життєві події індивіда, які змінюють його світогляд та впливають на те, як він бачить суспільство та своє місце в ньому. Так, якась одинична особлива подія, яка сталася в дитинстві індивіда могла відкластися в його пам'яті та справити вирішальний вплив на формування його характеру. Проаналізовано поняття авторитарної особистості, створене Фроммом, та екстрапольовано для випадку індивідуалістичної мікросоціології. Така авторитарна особистість – це індивід, схильний до садомазохізму у своїй поведінці, який проявляється у підкоренні сильній владі та прагненні до демонстрації своєї влади над іншими (садизм). Фромм пояснює виникнення та домінування такого типу особистості в суспільстві страхом перед свободою та відповідальністю, який провокує втечу від такої свободи через «розчинення» особистості в соціальних структурах. Садомазохістичні паттерни в поведінці авторитарної особистості в контексті індивідуалістичного підходу пояснюються через феноменологію як відсутність механізму апропріації інших особистостей, що веде до патологічних викривлень в свідомості такого індивіда. Стаття буде цікава тим, хто займається соціальною філософією, соціологією, соціальною психологією.

Ключові слова: соціальна психологія, соціальна феноменологія, втеча від свободи, фашизм, індивідуалізм, колективізм, соціальні науки, конструктивізм;

I. O. Petik

*Museum for famous figures in Ukrainian culture of Lesya Ukrainka, Mykola Lysenko,
Panas Saksaganskyi and Mykhailo Starytzkyi*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE METHOD IN SOCIAL SCIENCES BY ERICH FROMM AND ALFRED SCHUTZ

Abstract. Paper views the vantage points on social reality of social psychologist Erich Fromm and social phenomenologist Alfred Schutz. Two different approaches towards the research in social sciences are compared – the collectivistic and individualistic approach. Collectivistic approach views global factors in forming of the individual and his relations with the surrounding society. Such factors are political system, global economic and political events, religion, ideology etc. So Fromm analyzes Reformation and how it influenced the formation of individualism and feeling of shame in the mind of the European human. From Reformation Fromm goes to analysis of historical development of fascists political systems and totalitarianism as a whole as well as the connections to psychology of ordinary representatives of such societies. Individualistic approach views separate events in the life of an individual which change his worldview and influence how he sees the society and his place in it. So, some separate special event which happened in the individual's childhood is stored in his memory and makes decisive influence on

the formation of his character. The notion of an authoritarian personality created by Fromm is analyzed and it is extrapolated for the case of individualistic microsociology. Such an authoritarian personality is an individual who tends to choose sadomasochism for his behavior which consists in following the strong power and showing his own power over others (sadism). Fromm explains the appearance of this type of personality and its dominance in society through fear of freedom and responsibility which provokes escape from this freedom through «melting» of personality in social structures. Sadomasochistic patterns in behavior of authoritarian personality in the context of individualistic approach are explained with the help of phenomenology as lacking of the appresentation mechanism of other personalities which leads to pathological changes in the mind of such an individual. In this way, the paper studies different concepts and ideas by Fromm and Schutz as well as the global difference between two profoundly separate approaches in social sciences. The psychological approach to description of a social reality as a whole. Some ideas of the founder of psychoanalysis Sigmund Freud are cited and his conception is postulated to be a part of individualistic approach to description of relations between individual and the society. Special attention is given to the notion of trauma and this concept if viewed in the context of individualistic approach in social sciences. Individualistic approach is a strong trend in social sciences which was followed by not only philosophers but also thinkers, writers, creative people in general. Nevertheless, paper centers on argumentation of advantages of the collectivistic approach. The paper will be of interest for those researching in the field of social philosophy, sociology, social psychology.

Keywords: social psychology, social phenomenology, escape from freedom, fascism, individualism, collectivism, social sciences, constructivism;

Вступ. Еріх Фромм – відомий німецький та американський психолог, який здійснив вагомий внесок у постфрейдівський психоаналіз та соціальну психологію. У своїй книзі «Втеча від свободи» вчений описав авторитарний тип особистості та політичні, економічні та соціальні чинники, які призводять до його формування [12]. Книга здобула великої популярності та вплинула як на психологію, так і на соціологію, а також соціальну філософію.

Авторитарний тип особистості це людина, схильна до садомазохістських схем у своїй поведінці. Мазохізм проявляється у прагненні підкоритися сильній владі, яка буде позбавляти таку людину свободи (як фізичної, так і свободи думки) та навзамін давати відчувати себе частиною чогось більшого. Садизм, відповідно, полягає у прагненні до демонстрації своєї влади над будь-ким, кого така особистість вважає слабшим за себе.

Авторитарний тип особистості – це ідеальний тип особистості для тоталітарної держави. Такі люди не ставлять незручних питань, прагнуть виконувати накази та вже готові ненавидіти будь-кого, на кого вкаже владний авторитет. У своїй роботі Фромм аналізує, як цей тип розвивався в Німеччині після Першої світової, і як його домінування в суспільній сфері призвело до захоплення влади нацистами. Адольфа Гітлера психолог теж зараховує до авторитарного типу.

У книзі описано різноманітні чинники формування такого типу особистості, але акцент зроблено саме на соціально-психологічних чи, якщо перефразувати, – глобальних чинниках. Дана стаття пропонує переглянути конкретно авторитарний тип особистості з точки зору мікросоціології, зокрема соціальної феноменології Альфреда Шюца [14]. Тобто визначити яким чином конкретні буденні міжособистісні інтеракції призводять до появи типових девіацій у психіці та характері зазначених індивідів. Крім того, буде загалом порівняно два різні підходи в соціальних науках – колективістський та індивідуалістичний.

Шюц обраний як представник принципово іншого підходу до опису соціальних взаємодій, на відміну від колективістського. Фромм досліджує перш за все глобальні суспільні чинники, тобто природу колективу, тоді як феноменологічна мікросоціологія починає побудову свого дослідження саме з природи індивіда та індивідуалізму. Тло, на якому представлено соціальну феноменологію, це різноманітні концепції у філософії та психології, які вивчають конкретних агентів та їх особисті відносини з іншими агентами, і те, як ці речі впливають на пошук агентом свого місця в суспільстві. Таким чином, суть статті у тому щоб показати як ризняться індивідуалістичні та колективістські підходи в описі соціальної дійсності.

У центрі розуміння соціальної реальності Шюца стоїть солідарність між учасниками суспільного утворення. Учасники є вільними у своєму виборі та раціональними агентами, які діють в інтерсуб'єктивному світі. Звісно, навіть беручи до уваги тільки концепцію Фромма, це дуже ідеалістичний погляд на речі. Втім, це ідея, на якій згодом будується серйозна система.

Крім того, чи можна називати Шюца ідеалістом, а Еріха Фромма серйозним реалістом який малює адекватну картину оточуючої реальності? Навряд чи це буде коректно, але точно становить цікаву проблему в полі соціальної філософії.

Таким чином, **метою статті** є порівняння підходів двох конкретних соціальних філософів на тлі різниці у глобальних напрямках досліджень у соціальних науках. У статті будуть порівнюватися як конкретні концепції в суспільній філософії з метою показати ширший контекст загальних підходів для ілюстрування соціальної дійсності, так і ці глобальні підходи загалом.

Альфред Шюц був не таким відомим філософом, як Фромм, впродовж свого життя, але його доробок належить до напрямку соціального конструктивізму, з яким Еріх Фромм, звичайно, був знайомий. Полеміка між прибічниками та противниками конструктивізму в соціальних науках дуже відома в літературі [13], а порівнюючи Фромма та менш відомого філософа цього напрямку одночасно малюємо і загальну картину дискусії, і додаємо до неї порівняно маловідому деталь [7].

Анамнез авторитарної особистості. На перший погляд неправильно називати підхід Фромма до опису соціальної дійсності колективістським. Адже він багато пише саме про індивіда, індивідуалізм, а особистість та її суверенітет є для нього цінністю. Більше того, метою «Втечі від свободи» як праці є ствердження цього суверенітету, опис основних загроз та розробка методів до збереження незалежності індивіда у сучасному світі.

Але в тому і справа, що Фромм розглядає саме глобальні чинники в їх впливі на свободу індивіда. Суть розрізнення підходів саме в тому, що колективістський підхід, який також вивчає індивіда, але виділяє глобальні чинники, є принципово іншим. Цінності самого автора концепції і етична мета його роботи – це вже окрема проблема.

Крім того, як буде видно з подальшого, у колективістського підходу є серйозні теоретичні переваги перед розглядом індивідуальних ситуацій та чинників.

Фромм розпочинає з відомої Фройдівської концепції сублимації тваринних інстинктів у соціально прийнятну поведінку [10]. Він також аналізує потяг до спілкування, який є в усіх людей і розділяє самотність фактичну та самотність моральну.

Самотність фактична зовсім не означає цілковиту загибель особистості. Один жив і Робінзон Крузо, і самітники-пустельники. Втім, все змінюється, якщо фактична самотність містить у собі додатково самотність моральну.

Справа в тому, що у людини, окрім безпосередньої комунікації, є потяг до асоціювання себе з певною суспільною структурою, з її цінностями та ідеалами. Так, самітник-пустельник вважає, що він спілкується з Богом і відносить себе до соціальної структури монахів-християн. Якщо він є зрілою особистістю з духовною підготовкою, він не буде страждати від самотності.

Моральна самотність виникає, коли в людини порушується духовний зв'язок із загальнолюдськими цінностями. Наведемо інший приклад. Молода людина, син багатих батьків має повне матеріальне забезпечення і оточений друзями та родичами. Втім, він через комплекс причин не може пов'язувати себе ціннісно із соціальною структурою, до якої входить тільки номінально, і починає страждати від найбільш страшного різновиду самотності – самотності моральної.

Фромм вважає, що наслідком такої самотності є втрата розуму і подальша фізична загибель. Оскільки такий різновид самотності пов'язаний з духом людини, то ліки від «цієї хвороби» слід шукати саме у сфері духовності.

Самітник-пустельник, певно, має природний нахил до усамітнення і, крім того, пройшов серйозну духовну підготовку, перш ніж пішов у добровільне вигнання.

Частина цієї духовної підготовки – це усвідомлення себе як частини світу християнських духовних цінностей, отримання містичного досвіду [2].

Молода людина з другого прикладу не має чітких духовних орієнтирів. Її самотність – це відсутність зв'язку з духовним світом. Матеріальні цінності не можуть заповнити внутрішню пустку і, як результат, моральна неповноцінність проявляється у нападах депресії.

Як з цієї точки зору виглядає авторитарна особистість? Садомазохізм виникає як раз, коли у особистості є велика потреба у спілкуванні та асоціації себе із соціальною структурою, але немає ніякої підготовки, і асоціювати вона прагне себе з будь-якою владною структурою, яка зможе задовольнити її примітивні потреби в комунікації.

Таким чином, відбувається подвійний негативний відбір. Садомазохіст прагне вступити у найбільш примітивну структуру, а найбільш примітивні структури радо приймають у свої ряди неповноцінних у загальнолюдському значенні людей, оскільки відомо, що саме такі члени структури здатні виконати будь-який наказ.

Фромм пише про процес індивідуалізації особистості, який починає відбуватися з самого народження. Коли дитина припиняє фізіологічний зв'язок зі своєю матір'ю, у неї стається потужний шок. З одного боку дитина була народжена, тобто вступила у світ, отримала свою першу свободу, а з іншого – вона була позбавлена відчуття безпеки та спокою, який мала коли перебувала в утробі.

Надалі цей процес циклічно повторюється. Дорослішаючи, дитина отримує все нові ступені свободи, оскільки розвиваються її фізичні та творчі сили, поступово змінюється соціальний статус. Але кожен новий ступінь свободи – це також біль, оскільки позитивна свобода завжди означає відповідальність за свої дії, необхідність думати, приймати рішення та стикатися з наслідками цих рішень.

Таким чином, свобода, яка є необхідністю, також є тягарем, оскільки породжує тривогу та невпевненість. Людина переміщується між цими двома полюсами впродовж свого життя.

Очевидно, свобода як прийняття рішень пов'язана з діяльністю людини. Людина, яка не вміє брати на себе відповідальність, ніколи не буде ефективним лідером чи підприємцем, а в області професійної експертизи теж може досягти тільки певних обмежених результатів [4].

Але переважна більшість людей не здатна брати на себе відповідальність. Більшість людей боїться свободи та тікає від неї. Одним із таких механізмів втечі і є асоціювання себе з більшою соціальною структурою. Авторитарна особистість – це крайній випадок неповноцінності у плані прийняття рішень та відповідний крайній випадок у виборі механізму втечі.

Середовище не завжди позитивно ставиться до проявлення свободи індивідом. Виклики, які воно пропонує, зазвичай розвивають адаптивні механізми у агента, але тільки якщо він може їм адекватно відповісти. Фромм розглядає також крайні випадки таких середовищ, які не просто не підтримують пошуки свободи, а всіляко її придушують і пропагують повну від неї відмову.

Таким випадком є тоталітарна фашистська держава. В ідеології фашистів індивід ніколи не може покладатися на самого себе і завжди має асоціювати себе зі своєю соціальною структурою, завжди ставити інтереси колективу вище за свої власні інтереси [12, с. 203]. Ця концепція підкріплюється соціальними інститутами та пропагандою.

Таким чином, авторитарна особистість – це ідеальний представник авторитарних соціальних структур і особливо – фашистських тоталітарних режимів.

Інтерсуб'єктивна соціальна реальність Шюца. Альфред Шюц, як і будь-який феноменолог, починає з розвитку ідей засновника цього напряму Едмунда Гуссерля. Шюц аналізує твір, який називається «Ідеї до чистої феноменології». Під час цього періоду своєї творчості Гуссерль вже встиг відкинути так звану емпіричну феноменологію та пережити трансцендентальний поворот у своїй філософії. Тобто він визнавав трансцендентальну природу Его [6].

На відміну від багатьох інших послідовників Гуссерля, Шюц практично повністю прийняв початкові ідеї філософа щодо різниці між живою та неживою природою, різних розумінь Я, а також інтерсуб'єктивну природу оточуючого світу, яка зумовлена аппрезентацією інших живих істот. Також він поділяє трансцендентальний погляд на природу Его.

Отже, чи є погляд Шюца наївним? І чи є ця наївність у самому погляді на речі, чи це, скоріше наївність у виборі відповідного методу дослідження соціальної дійсності? Як це впливає на оцінку протилежного, колективістського підходу?

Для того щоб відповісти на це питання, треба визначити, що саме в концепції Шюца стосується загального ідеологічного тла, а що є, власне, феноменологічною філософією.

Чи відкидає соціальна феноменологія психологію включно з ідеями Фромма? Однією з центральних ідей ще Гуссерля є те, що будь-яка феноменологічна філософія має тісно взаємодіяти з наукою і в своїй найбільш розвинутій формі фактично являється загальною системою наук.

Ідея ця, звичайно, не нова в історії філософії. Системою наук філософію вважали ще Фіхте та Гегель, з розбудови наукового світогляду та методу починав свою філософську систему Бекон [3, с. 87]. Втім, роль філософії як провідної науки суперечить тому, щоб певні емпіричні дисципліни впливали на дисципліну головну. Це стосується і психології.

Шюц у цілому погоджується з ідеєю Гуссерля про філософію як систему наук. Але його увага саме до соціальних взаємодій та соціального світу зумовила те, що феноменологія в його версії слугує саме за засадничий принцип розбудови соціальних наук.

Звичайно, соціальна психологія – це важлива складова таких наук. Втім, вона очевидно належить також до науки психології. Звичайно, феноменологія як засадничий принцип наук у цілому має описувати і такі структури також.

Втім, це проблема філософії науки. В контексті питання, якого торкалися вище, цікавим є те, чи проникають ідеї емпіричної психології в те, що ми називаємо основою соціальних наук.

Відповідь на це питання негативна. Принаймні, для випадку Шюцевої системи. Його підхід принципово виключає розгляд глобальних чинників і розглядає побудову суспільства починаючи від агента, через його відносини з іншими агентами рухаючись до більш складних структур, а не навпаки. Саме тому обрано цю концепцію, оскільки в певному сенсі саме соціальна феноменологія є чистим зразком саме індивідуалістичного підходу.

Очевидно, психологія теж може розглядати індивідуальні чинники в розвитку соціального світу. Тобто можна вважати, що питання про те, чи є підхід колективістським чи індивідуалістичним, є питанням саме підходу, а не наукової дисципліни.

Феноменологія, як система наук, мала б описувати і взаємодію між психологічним знанням та філософським. Власне, в інтерпретації Гуссерля це можливо. Шюц теж допускає психологічний опис індивіда на певному рівні, але знову ж таки це опис з точки зору окремого агента.

Тут важить не тільки структура наукових теорій, а і доктрини самої феноменології. Як відомо, після трансцендентального повороту, Гуссерль розрізняв емпіричне Я та чисте трансцендентальне Я. Психологічний опис індивіда, скоріше, стосується першого зі згаданих понять. Феноменологія, таким чином, концентрується на тому, що важливо для трансцендентального поняття, а це більш абстрактні речі [6, с. 516].

То чи є індивідуалістичний підхід наївним і докорінно неправильним? Рационально було б заперечити таку ідею, адже обидва підходи, і індивідуалістичний і колективістський давно існують у культурі і науці, і обидва мають своїх серйозних апологетів. Але ідея статті полягає в іншому.

Як Шюц рухається від індивіда до структури, так і підхід у соціальній філософії рухається від розгляду окремих відносин та агентів, тобто від мікросоціології, до

розгляду глобальних чинників у своєму теоретичному розвитку. Подібна просторова схема дає уявлення про принципову різницю у двох підходах.

Феноменологія не передбачає того чи іншого підходу сама по собі, але соціальна феноменологія побудована так, як наведено вище, визнаючи такі підвалини агента та його відносин зі світом, це дисципліна, яка належить до суто індивідуалістичного підходу.

Для кращої ілюстрації варто дати приклади інших концепцій, не феноменологічних, які сповідують індивідуалістичний підхід до опису соціальної дійсності. Звичайно, беручи до уваги контекст, перша думка – це психологія.

Один із батьків психоаналізу, Зигмунд Фройд, є яскравим прикладом індивідуалістичного підходу в описі соціальної дійсності [10, с. 769]. Звичайно, є великим питанням, чи ставив він собі за мету описувати взаємодію індивіда із суспільством, адже його цікавила насамперед психіка, але очевидно, що він справив вагомий вплив на соціальну психологію та, опосередковано, на соціальні науки.

Так, він описує механізм виникнення неврозів через певні індивідуальні травматичні події, які часто стаються в дитинстві пацієнта. Звичайно, щоб зрозуміти тонкощі цієї концепції, а також мати на увазі попередній і наступний історичний контекст (адже у психоаналізі багато чого змінилося), треба бути спеціалістом у галузі психології.

Втім, для соціального філософа тут важливою є окреслена схема. Є індивід, він веде своє окреме приватне життя. Стається певна індивідуальна подія, яка буде чинити на індивіда серйозний вплив, а також на все його подальше історичне існування, а крім того, на його зв'язки з оточуючим суспільством.

Індивідуальна особлива подія формує характер та особливості індивіда, стає чинником його розвитку. Що є глобальний чинник на противагу індивідуальному? Фромм порівнює соціальну поведінку людей до і після Реформації і вказує на те, що зміни в теологічних догматах суттєво вплинули на цю поведінку, зокрема щодо підкорення владним та релігійним авторитетам, почуття сорому та його місце серед людської моральності.

Звичайно, Реформація – я це глобальний чинник, оскільки вона вплинула на значну частину людства, до самої події було залучено велику кількість людей. Крім того, ніхто не може ігнорувати цю подію, вона вже має місце, як і її вплив на людське суспільство.

Але існування події, яка призвела до неврозу – це факт. Можна аналізувати різні контексти і окремі випадки і знайти певну репрезентативну множину подій, які є виключно індивідуальними і спричинили відповідний вплив на того чи іншого індивідуального агента. Чому тоді розгляд глобальних чинників – це розвиток теорії, а не навпаки?

По-перше, чи є індивідуалістичні події такими, якими ми звикли їх бачити? Повертаючись до Фройдівських травм – ми вважаємо, що це унікальні ізольовані події, керовані законом чистої випадковості. Але якщо ми проаналізуємо це поняття глибше, стане зрозумілим, що все не так просто.

Травми, якими вони представлені у Фройда, вже є певним чином інституалізованими. Визнані як події, вони вивчаються в тому числі у їх зв'язку з соціальними відносинами та більш складними соціальними структурами, які формуються цими відносинами. Індивідуальна подія впливає на загальні структури і, таким чином, вже не може вважатися цілковито індивідуальною.

По-друге, є певна системність у природі індивідуальних травм. Так чи інакше більшість значущих травм пов'язується дослідниками з антропологічним поняттям табу та порушенням табу [10, с. 363]. Табу встановлено у примітивному суспільстві заздалегідь. Інакше це б не було табу. Тобто сам сенс травматичної події має вже існувати у культурі для того, щоб ця подія мала відповідний травматичний вплив.

Окремо варто розглянути питання про випадковість. Ми маємо справу з випадковістю як в її метафізичному сенсі, так і з поняттям випадковості з точки зору індивідуальної історії. Проблема полягає в тому, що у випадку індивідуальних подій

та чинників ці два поняття випадковості змішуються і, таким чином, викривляють справжню картину того, що відбувається.

З точки зору індивідуальної історії індивідуальні події і чинники, оскільки, як ми вже встановили, є системними та інституалізованими, їх випадковий статус зовсім не є очевидним.

Що тоді щодо метафізичної випадковості? Навряд чи можна сказати, що метафізична випадковість передбачає інституалізовані структури. Під такою випадковістю ми маємо на увазі саме випадковість чисту, яка керується хіба що математичними законами імовірності. З точки зору цих законів є потенційно можливим будь-що.

Але чи є така випадковість справжнім чинником розвитку особистості? Як ми вже встановили інституалізація – це необхідний елемент входження чинника до кола соціальних змін. У чистій випадковості відбутися може будь-що, але треба враховувати, що чиста випадковість впливає на життя індивіда не прямо, а опосередковано. Подія, перш ніж вона починає чинити вплив на життя суспільства, має відбутися як соціальна подія. І всі соціальні події є інституалізовані наперед.

Розгляньмо в якості прикладу конкретну ситуацію, яка походить з кола явищ, де відбуваються чисті випадковості. Вчений-фізик працює в лабораторії і проводить експеримент у сфері явищ квантової механіки, де, як ми знаємо, керують закони математичної випадковості. Припустимо, він отримує неочікуваний результат.

Чи є це подія, що належить до метафізичної випадковості? Те, що вимірювання дало неочікуваний результат, скоріше за все, вплине на соціальне життя фізика, наприклад, він отримає премію. Але це не є наслідок неочікуваного параметра досліджуваної елементарної частинки, а радше інституалізована соціальна подія – новий науковий результат. Звичайно, без закону математичної випадковості цей результат би не відбувся, але, по суті, це інша подія, на яку сама чиста випадковість має опосередкований вплив.

Фройд, звичайно, вибраний як окремий приклад опису індивідуальних подій. Такий метод і відповідна його критика стосується будь-якого філософа, вченого чи просто мислителя, які спираються в основному на опис окремих специфічних подій як чинників формування характеру та суспільних відносин.

Індивідуальним подіям та їх впливу на життя людини присвячені численні твори класичної літератури. Ми називаємо Достоєвського майстром психологічних описів, хоча його сюжети стосуються в основному індивідуальних подій [5]. Втім, сам він вказує на те, що він малює портрет епохи, портрет покоління, тобто його сюжети мають на меті описати загальну структуру людських відносин, яка ховається за індивідуальними проявами. Це типово глобальний підхід, який визнає за індивідуальними подіями інституалізацію та системність.

Таким чином, зріла теорія суспільних процесів має концентруватися саме на глобальних чинниках розвитку індивідів та соціальних відносин між ними. Окремі, індивідуальні події мають розглядатися виключно як деривативи суспільнозначущих подій.

Авторитарна особистість з точки зору мікросоціології. Фромм докладно описав формування авторитарної особистості з точки зору глобальних чинників. Незважаючи на те, що у статті доводиться думка про перевагу саме такого підходу над протилежним варіантом, індивідуальний підхід до пояснення функціонування суспільства залишається надзвичайно популярним жанром дослідження в суспільних науках. Тому цікаво буде побачити, яким чином схема Шюца та інших індивідуалістів пояснить виникнення та розвиток авторитарної особистості.

Що означає домінування садомазохістських паттернів у поведінці конкретної особистості? Попередньо вже було вказано на соціальну та моральну неповноцінність як визначну рису садомазохістського типу особистості. Ми дивилися на це із статистичної точки зору. З індивідуалістичної точки зору залишається додати, що надлюдське прагнення до садизму зазвичай ховає за собою певну особисту травму або неповноцінність самого садиста [8, с. 160]. Часто такі особистості зазнають

насилля з боку інших у дитинстві. Це є досліджена тема у кримінальній психології та кримінології.

Яким чином розглянути цю деталь у соціальній теорії? Повертаючись до ідей Шюца, ми можемо сказати, що в авторитарній особистості порушено один з основних механізмів побудови соціальної системи у феноменології. В соціальній феноменології особистість, індивід – це перш за все вільний агент, який визнає інших дієвців як таких само вільних агентів і буде з ними взаємокорисну співпрацю за своїм власним вільним вибором.

Авторитарна особистість ніколи не буде співпраці, не важливо – буде це вигідна співпраця чи ні. Через свою травму в неї порушений механізм утотоження з іншим. Вона не ставить себе на чуже місце так само, як чужого на своє. З точки зору феноменології це є відсутність можливості аппрезентувати інших агентів, визнати їх за рівних дієвців із своєю власною свідомістю та своєю власною особистою історією.

Садомазохіст не здатний до стратегічного планування, усвідомлення подальших переваг, які приносить взаємоповага та співпраця з іншими. Його проста психіка є ідеальною для функціонування в авторитарних суспільних структурах. Є стимул – проявлення влади над іншими. Є відповідна реакція – насолода від цього. Типовий садист.

У чому тоді джерело мазохізму? Звичайно мазохістична схема пов'язана з тлом садизму. Будучи неповноцінною, авторитарна особистість потребує зовнішнього джерела для самоствердження та підтвердження своєї значущості. Невдаха у житті почуває себе зовсім по іншому, якщо є частиною більшої соціальної структури. Чим більше така структура урівнює своїх членів та знищує індивідуальні риси, тим легше неповноцінній особистості асоціювати себе з такою структурою.

Структури, в яких таке «розчинення особистості» проявляється найбільше – це зазвичай структури, пов'язані з насиллям. Це армія, силові та правоохоронні структури, розвідка та охорона. Втім, можливі і інші варіанти. Структура може бути неофіційною або навіть контркультурною, такою що протиставляє себе офіційній владі та суспільним нормам у цілому.

Так, наприклад, скаути теж носять форму, іноді крокують маршем, живуть у таборах. Цей приклад може видаватись недоречним, адже скаути – це дитяча організація. Але суть у тому, що для функціонування садомазохістської схеми структура та особистість не мають бути ефективними чи навіть просто компетентними.

Більше того, переважна більшість авторитарних особистостей, особистостей, які зазнавали травм та є неповноцінними, є вражаюче некомпетентними. Таким чином, діяльність структури, яку ці особистості складають, може бути неефективною та навіть гротескно-пародійною.

Втім, це не означає, що такі особистості та структури, в які вони входять, не несуть суспільної небезпеки. На початку двадцятих Адольф Гітлер був нікому не відомим і суспільство сприймало його як маргінала [9]. Гітлерюгенд – це теж дитяча організація, але коли було потрібно, її члени були готові до страшних дій. Мова може йти про симуляцію чи пародію, але ця пародія може призвести до цілком серйозного кровопролиття.

З феноменологічної точки зору це можна підсумувати, сказавши що авторитарна особистість це не вільний індивід. Свобода не просто не належить такій людині, вона її лякає та гнітить. Фактори неповноцінності та несвободи доповнюють один одний та діють одночасно. Травма та неповноцінність зумовлюють відсутність духовної свободи у даного індивіда, а відсутність такої свободи робить неможливою самореалізацію у тій чи іншій діяльності. Власне, Фромм теж вказує на це.

Висновок. У статті розглянуто дві концепції суспільних структур і відносин – соціально-психологічний опис Еріха Фромма та феноменологічну картину Альфреда Шюца. Проведено порівняння методів та загальних теоретичних засад як колективістського погляду на речі так і індивідуалістичного. Крім того, проаналізовано

концепцію авторитарної особистості та механізми її формування з точки зору індивідуалістичного підходу.

Виявлено докорінну різницю в самій суті методів та підходів двох філософів до дослідження соціальної дійсності, що є цікавим як для конкретно соціальних наук, так і для історії філософії. Проведено розрізнення між цими двома підходами.

Фромм постулюється філософом, який розглядає глобальні чинники у формуванні окремих особистостей та їх суспільних відносин, тобто йде від глобальних структур до конкретних індивідів. А Шюц розглядає індивідуальні події, чинники та вибори окремих особистостей як підвалини розвитку більш складних соціальних структур, тобто його підхід є повною протилежністю попередньому.

Це є різницею як у баченні соціальної дійсності, так і в постулюванні визначальних структур та схем для цієї соціальної дійсності. Фромм і Шюц по різному бачать онтологію оточуючого світу і, відповідно, соціальні відносини, які в ньому панують.

Розглянуто місце соціальної феноменології у відношенні до соціальної психології та постульовано певну закритість методу Шюца до емпіричних даних інших дисциплін через певні теоретичні засади саме феноменології (трансцендентальна концепція Его).

Крім того, проаналізовано загальне тло індивідуалістичного підходу в соціальних науках. Порівняно статус індивідуальних та глобальних чинників у формуванні особистості та її взаємодії у мережі суспільних відносин. Висловлено критику індивідуалістичного підходу в соціальних науках, яка полягає в ігноруванні системності та інституалізованості індивідуальних подій, які чинять свій вплив на індивіда та суспільство. Таким чином, жорстке розділення статусів подій на індивідуальні та глобальні в житті суспільства зовсім не є таким очевидним, що є серйозною заувагою щодо теоретичної зрілості саме глобального підходу.

Еріх Фромм, як психолог, виводить особливий психологічний тип особистості – авторитарну особистість з якої формуються авторитарні та тоталітарні суспільні структури. Авторитарна особистість схильна до садомазохізму, тобто до цілковитого підпорядкування владним авторитетам та проявлення власної влади над іншими особистостями, які знаходяться нижче за соціальною ієрархією.

Важливо було розглянути цю концепцію особистості як з точки зору Фромма, так і з гіпотетичних позицій Шюца не тільки для того щоб додати цікаву деталь, а і для того щоб висвітлити як різниця в глобальних підходах відбивається на конкретних елементах теорії.

Таким чином, в останньому розділі статті зроблено спробу пояснити фроммівську концепцію авторитарної особистості за допомогою філософської схеми Шюца, тобто саме індивідуалістичного підходу.

У статті на прикладі конкретних ідей конкретних соціальних філософів зроблено певні узагальнення щодо різниці підходів у соціальних науках. Робота буде цікавою для всіх хто займається соціальною філософією, соціальною психологією, відносинами цих дисциплін у загальному проєкті системи гуманітарних наук.

REFERENCES

1. *Anderson, Kevin B. and Russell Rockwell* (2012). *The Dunayevskaya-Marcuse-Fromm Correspondence, 1954–1978*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Lexington Books.
2. *Berdyayev, N. A.* (2008). *Tsarstvo Duha i tsarstvo Kesarya [Kingdom of Spirit and Kingdom of Ceasar]*. M.: publishing house «Direct-media», 132 s. (in Russian).
3. *Bacon, Francis.* (1971). *Works, volume 1*. M.: Publishing house of socio-economical literature «Mysl», 589 s. (in Russian).
4. *Weber, Max.* (2002). *Protestantskaya etika I duh kapitalisma [Protestan ethics and spirit of capitalism]*. Ivano-Frankovsk: Ist-View, 350 s. (in Russian).
5. *Grossman, L. P.* (1962). *Dostoevsky [Dostoevsky]*. M.: Mologaya Gvardiia, 543 s. (in Russian).
6. *Husserl, Edmund.* (2000). *Logicheskyye issledovaniya. Kartezianskiye razmushleniya [Logical investigation. Cartesian Meditations]*. M: «AST». 743 s. (in Russian).

7. *Knoblauch, H.* (2013) Alfred Schutz's Theory of Communicative Action. *Human Studies*, 36: 323–327.
8. *Kuznetsova, N. F.* (1984). Problemy kriminologicheskoi determinacii [Problems of criminological determination]. M.: publishing house of the Moscow University, 206 s. (in Russian).
9. *Fest, I.* (1993). Adolf Hitler: Biografiya, v. 1–3 [Adolf Hitler: Biography, v. 1–3]. Perm. (in Russian).
10. *Freud, Sigmund.* (1998). Ya I Ono [Me and It]. Kharkov: «Folio». 1037 s. (in Russian).
11. *Friedman, Lawrence.* (2013). The Lives of Erich Fromm. New York: Columbia University Press.
12. *Fromm, Erich.* (2019). Vtecha vid svobodu [Escape from freedom]. Kharkov: Klub simaynogo dozvillya. 284 s. (in Ukrainian).
13. *Raskin, J. D.* (2006). Constructivist theories / Comprehensive handbook of personality and psychopathology. New York, NY: John Wiley.
14. *Schutz, Alfred.* (2003). Smuslovaya struktura povsednevnosti [Sensual structure of the everyday reality]. M.: Fond of the Institute «Obshestvennoe mnenie». 334 s. (in Russian).

Received 06.07.2021

Received in revised form 19.08.2021

Accepted 25.08.2021

DOI: 10.15421/272117

УДК 1:930.19 (043.5)

С. Ш. АЙТОВ

*Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка
В. Лазаряна, Дніпро, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

E-mail: aytovspartak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9049-5865

Анотація. Утворення і розвиток теоретичних підходів історичної антропології як сучасної філософії історії реалізувалися в етапах генези і «тотальної історії», початкових у розвитку даної дисципліни. В їх просторі постали онтологічні, гносеологічні і аксіологічні засади подальшої динаміки історично-антропологічних розвідок. Так, у онтологічній площині було утворено проблемне поле наукових студій: суспільна психологія соціумів Західної Європи Середньовіччя і Раннього Нового Часу, їх усвідомлені і підсвідомі складові світобачення, норми і цінності суспільнозначущої поведінки, багатоаспектні феномени життєдіяльності й повсякденного життя, масові релігійні і квазірелігійні уявлення. Утворення цих смислових площин історичної антропології здійснилося під впливом соціально-історичних процесів першої половини минулого століття. Серед них слід виокремити величезні і грандіозні процеси I і II світових війн та процеси міжвоєнних соціально-політичних і геополітичних трансформацій, поразка нацистських і фашистських соціально-історичних моделей, реалізованих у розвитку країн Західної і Центрально-Східної Європи, досвід участі у глобальних історичних процесах великих мас людей і формування масових уявлень про них. Дані соціально-історичні процеси виявилися основою формування в історично-антропологічних студіях спрямованості на дослідження і розуміння ментально-культурного горизонту суспільств минулого у підсвідомому й свідомому аспектах як сутнісно важливих факторів каузальності й особливостей їх історичного розвитку. Дослідження і аналіз соціально-психологічної і культурної сфери причинності, змісту і потенціалу історичної динаміки усіх її зрізів стали головним завданням